

*Abdivaitov Sunnatillo Akmal o'g'li,
Chirchiq Davlat Pedagogika Universiteti,
Ijtimoiy-gumanitar fanlarni o'qitish (tarix)
mutaxassisligi magistranti,
Chirchiq sh., O'zbekiston*

**SOVET HOKIMIYATI MINTAQADAGI IQTISODIY SIYOSATI
VA JAMOALASHTIRISH JARAYONI: TARIXIY TAHLIL VA
OQIBATLARI**

Annotatsiya

Ushbu maqolada Sovet hokimiyatining O'rta Osiyo mintaqasida, xususan O'zbekistonda amalga oshirgan iqtisodiy siyosati va jamoalashtirish jarayonining mohiyati, bosqichlari hamda ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlari tahlil etiladi. Tadqiqot 1920–1940-yillar davriga tegishli arxiv manbalari, davriy matbuot materiallari va ilmiy adabiyotlar asosida qurilgan. Maqolada jamoalashtirish siyosatining mahalliy agrar tuzumga ta'siri, qishloq xo'jaligining majburiy kollektivlashtirilishi natijasida yuz bergan demografik inqirozlar va an'anaviy ijtimoiy tuzilmalarning parchalanishi ko'rsatiladi. Sovet iqtisodiy siyosatining mintaqaviy xususiyatlari umumsovet tendensiyalari bilan qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: sovet iqtisodiy siyosati, jamoalashtirish, kollektivlashtirish, O'zbekiston, O'rta Osiyo, kolxoz tizimi.

*Abdivaitov Sunnatillo Akmal ogli,
Master's student in Social Sciences
and Humanities Education (History),
Chirchik State Pedagogical University,
Chirchik, Uzbekistan*

ECONOMIC POLICY OF THE SOVIET POWER IN THE REGION AND THE COLLECTIVATION PROCESS: HISTORICAL ANALYSIS AND CONSEQUENCES

Abstract

This article analyzes the economic policy of the Soviet government in the Central Asian region, particularly in Uzbekistan, examining the essence, stages, and socio-economic consequences of the collectivization process. The research is based on archival sources, periodical press materials, and scholarly literature from the 1920–1940s. The article demonstrates the impact of collectivization policies on local agrarian structures, the demographic crises resulting from forced collectivization of agriculture, and the disintegration of traditional social formations. The regional characteristics of Soviet economic policy are comparatively analyzed alongside general Soviet tendencies.

Keywords: Soviet economic policy, collectivization, Uzbekistan, Central Asia, kolkhoz system.

Kirish

Sovet hokimiyatining Oʻrta Osiyo mintaqasida amalga oshirgan iqtisodiy siyosati XX asr tarixining eng munozarali va oʻrganilishi zarur boʻlgan sahifalaridan birini tashkil etadi. Bu siyosat nafaqat iqtisodiy, balki ijtimoiy, madaniy va demografik jihatdan ham mintaqa aholisining hayotini tubdan oʻzgartirdi. Oʻzbekistonda jamoalashtirish jarayoni anʼanaviy dehqonchilik tizimini majburiy ravishda tugatish va uni markazlashtirilgan sovet boshqaruvi asosidagi kolxoz-sovhoz tizimiga almashtirish orqali amalga oshirildi.

Mavzuning dolzarbligi shundan iboratki, ushbu tarixiy jarayon hali ham toʻliq va xolis ilmiy tahlilga muhtoj. Mustaqillik yillarida oʻzbek tarixshunosligi sovet davri siyosatini yangi metodologik yondashuvlar asosida qayta baholash

imkoniyatiga ega bo'ldi. Biroq jamoalashtirish siyosatining mintaqaviy o'ziga xosliklarini, uning ijtimoiy-iqtisodiy oqibatlarini, mahalliy aholi qarshiligining shakllarini keng qamrovli tadqiq etish hali ham davom etmoqda.

Maqolaning maqsadi — Sovet hokimiyatining O'zbekistondagi iqtisodiy siyosatini, birinchi navbatda jamoalashtirish jarayonini tarixiy manba va adabiyotlar asosida kompleks tahlil etish, uning bosqichlari, mexanizmlari va uzoq muddatli oqibatlarini aniqlashdan iborat. Tadqiqot shu orqali ham mintaqaviy, ham umumsovet tarix faniga muayyan hissa qo'shishga da'vogar.

Metodologiya

Tadqiqotda tarixiy-qiyosiy, tarixiy-tizimli va muammoli-xronologik metodlar qo'llanildi. Manba bazasini O'zbekiston Milliy arxivi (O'zMA), O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Arxivi va Rossiya Davlat ijtimoiy-siyosiy tarixi arxividan (RGASPI) olingan hujjatlar, 1920–1940-yillardagi davriy matbuot nashrlari hamda sovet va postsovet davri ilmiy tadqiqotlari tashkil etadi.

Tadqiqotning nazariy-metodologik asosini iqtisodiy tarix, agrar tarixi va sovet tarixi sohasidagi yetakchi olimlar — R. Konkvest, L. Viola, R. Deyvis, S. Uittxroft, shuningdek O'zbekistonlik tarixchilar — T. Hayitov, N. Jo'raev, M. Rahimov va boshqalarning konsepsiyalari tashkil etadi. Maqolada birlamchi arxiv manbalari to'g'ridan-to'g'ri tahlil qilinib, ikkilamchi adabiyotlar bilan qiyoslanadi va tanqidiy baholash usuli qo'llaniladi.

Statistik ma'lumotlar tahlilida sovet davri ro'yxatga olish ma'lumotlari va mahalliy hokimiyat organlari hisobotlari ishlatildi. Tadqiqotning xronologik doirasi asosan 1927–1941-yillarni qamrab olsada, iqtisodiy siyosatning ildizlarini tushunish uchun 1917–1927-yillar NEP davri ham tahlil obyektiga kiritildi.

Natijalar va muhokama

NEP davridan jamoalashtirishga o'tish: siyosiy kontekst

Sovet hokimiyatining dastlabki yillarida Oʻrta Osiyoda yangi iqtisodiy siyosat (NEP) amalda maʼlum darajada anʼanaviy mulkchilik va bozor munosabatlarini saqlab qolishga imkon berdi. 1921–1927-yillar oraligʻida Oʻzbekistonda xususiy savdo va dehqon xoʻjaliklari nisbatan erkin faoliyat koʻrsata oldi. Biroq 1927-yildan boshlab Stalin rahbarligidagi Markaz keskin burilish yasab, iqtisodiy va siyosiy sohada zoʻravon «inqilob» kursiga oʻtdi.

Jamoalashtirish (kollektivlashtirish) siyosatining rasmiy boshlangʻich nuqtasi 1927-yilning dekabr oyida boʻlib oʻtgan VKP(b)ning XV syezdi hisoblanadi. Bu syezd qishloq xoʻjaligini kolxozlar asosida majburiy ravishda birlashtirish yoʻlini belgilab berdi. Oʻzbekistonda bu jarayon oʻziga xos murakkabliklar bilan kechdi: mintaqada paxta yakkahokimligi siyosati iqtisodiy majburlashtirish bilan jamoalashtirish siyosatini organik tarzda birlashtirdi.

Paxta xomashyosiga boʻlgan ehtiyoj siyosiy qarorlarning mohiyatini belgilab berdi. Markazning mintaqaga nisbatan asosiy maqsadi — Oʻrta Osiyo qishloq xoʻjaligini paxta ishlab chiqarishga yoʻnaltirilgan yirik miqyosli ishlab chiqarish majmuiga aylantirish edi. Bu esa dehqonlar uchun maʼlum maʼnoda erkinlik va diversifikatsiyani istisno qilardi.

Jamoalashtirish bosqichlari va uning milliy oʻziga xosligi

Oʻzbekistonda jamoalashtirish jarayonini uchta asosiy bosqichga boʻlib koʻrish mumkin. Birinchi bosqich (1928–1930) — dastlabki kolxozlarning tashkil etilishi va «quloqlashtirish» kampaniyasining boshlanishi. Bu davr mulkka zoʻrlik bilan egalik qilish, badavlat dehqonlarni surgun qilish va qishloq jamoalarini majburan parchalash bilan tavsiflanadi. Ikkinchi bosqich (1930–1934) — toʻliq kollektivlashtirish siyosatining avj olishi. 1932-yilga kelib oʻzbek dehqon xoʻjaliklarining taxminan 65–70 foizi kolxozlarga birlashtirilgan edi. Uchinchi bosqich (1935–1941) — kolxoz tizimining mustahkamlanishi va sovet agrar tuzumining toʻliq oʻrnatilishi.

Oʻziga xos milliy sharoit shundan iborat ediki, Oʻrta Osiyoda «quloqlashtirish» tushunchasi koʻpincha anʼanaviy obroʻli oilalar — boy, qozi

va mullalarga ham tatbiq etildi. Shunday qilib, iqtisodiy terror bilan birga madaniy va diniy repressiya ham kechdi. Diniy mulk — vaqf yerlarini musodara qilish ham bu davrdagi o‘ziga xos xususiyatlardan biri bo‘ldi.

1930-yillarning boshida Markazdan yuborilgan ko‘rsatmalar ko‘pincha mahalliy sharoitni hisobga olmay, shoshilinch surunkali qilinishi sababli og‘ir ijtimoiy va iqtisodiy inqirozlarni keltirib chiqardi. 1930–1933-yillargi ocharchilik O‘rta Osiyoga ham, garchi bu region Ukraina yoki Qozog‘iston darajasida katta miqyosdagi ochlik iztirob-larini boshdan kechirmagan bo‘lsada, jiddiy ta’sir ko‘rsatdi.

Paxta yakkahokimligi va iqtisodiy bog‘liqlik

Sovet davridagi O‘zbekiston iqtisodiyotining eng asosiy xususiyati — uni go‘yo «paxta respublikasi»ga aylantirgan monokultura siyosati edi. Davlat reja organlari tomonidan belgilangan paxta yetishtirish rejalari yildan-yilga oshib bordi. 1913-yilda O‘rta Osiyodagi paxta hosili 445 ming tonnani tashkil etgan bo‘lsa, 1940-yilga kelib bu ko‘rsatkich 1,6 million tonnaga yetdi. Biroq bu «muvaffaqiyat» ulkan ijtimoiy va ekologik narx evaziga qo‘lga kiritildi.

Paxta rejalari bajarilishi talab qilingan holda g‘alla va boshqa oziq-ovqat mahsulotlari ishlab chiqarish chegaralanib qoldi. Dehqonlar o‘zining non, sabzavot va go‘sht ehtiyojlarini qondirish imkoniyatidan mahrum bo‘ldi. Kolxozchilarning asosiy qismi pul o‘rniga «ish kuni» (trudoden’) hisobida haq olib, bu esa ularning moddiy ahvolini doimiy qiyinchilik holatida ushlab turdi.

Sug‘orish infratuzilmasining rivojlantirilishi sovet davri iqtisodiy siyosatining musbat tomoni sifatida e’tirof etilsa-da, bu investitsiyalar asosan markaziy manfaatlar, ya’ni paxta ishlab chiqarishini kengaytirish uchun yo‘naltirildi. Amudaryo va Sirdaryo havzasida amalga oshirilgan yirik irrigatsiya loyihalari Orol dengizining qurishi kabi ulkan ekologik falokatning uzoq muddatli sabablaridan biriga aylandi.

Ijtimoiy oqibatlar va aholining qarshiligi

Jamoalashtirish siyosatiga qarshi aholi turli shakllarda norozilik bildirdi. Passiv qarshilik — mulkni yashirish, hayvonlarni so‘yish, kolxozlarda ishlash sifatini pasaytirish — keng tarqaldi. Faol norozilik harakatlari esa asosan 1929–1931-yillarda kuchaydi. O‘zbek va qirg‘iz qo‘zg‘olonlari, Farg‘ona vodiysidagi qurolli guruhlar faoliyati OGPU hujjatlarida qayd etilgan bo‘lib, ular qattiq jazolash vositalari bilan bostirilib, yetakchilar otib tashlandi yoki surgun qilindi.

Demografik jihatdan olganda, 1926–1939-yillar orasidagi aholini ro‘yxatga olish ma‘lumotlari qishloq aholisining sezilarli qisqarishini ko‘rsatadi. Bu qisqarishning asosiy omillari: surgun, o‘lim-yo‘lim ortishi, tug‘ilishning kamayishi va shaharga ko‘chib o‘tish edi. 1937-yil aholini ro‘yxatga olish natijalari — kutilgan raqamlar bilan amaliy ko‘rsatkichlar orasidagi katta tafovut — Stalinni shunchalik tashvishga solgan ediki, ro‘yxatni tashkil etgan statistiklar qatag‘on qilindi.

An‘anaviy ijtimoiy institutlarning — mahalla, oila kengashlari, qo‘shnichilik tarmoqlarining — parchalanishi kishilarda chuqur psixologik va madaniy jarohat qoldirdi. Ayollarning ijtimoiy maqomi rasman yaxshilanayotgan bir paytda, ko‘pchilik hollarda ular kolxoz mehnatining eng og‘ir yukini ko‘tardilar.

Jadval 1.

O‘zbekistonda jamoalashtirish ko‘rsatkichlari (1928–1941)

Ko‘rsatkich	1928	1932	1937	1941
Kolxozlashgan xo‘jaliklar (%)	3,8	64,7	88,2	97,1
Paxta hosili (ming tonna)	532	741	1 190	1 607
Qoramol soni (ming bosh)	1 840	890	1 120	1 390

Kolxozchi o'rtacha yillik daromadi (so'm)	—	210	280	320
---	---	-----	-----	-----

Xulosa

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatadiki, Sovet hokimiyatining O'zbekistondagi iqtisodiy siyosati va jamoalashtirish jarayoni o'zining murakkabligi, ziddiyatliligi va ulkan insoniy qurbonlari bilan tarixda alohida o'rin tutadi. Bu jarayon bir tomondan sanoat va irrigatsiya infratuzilmasini rivojlantirish, savodxonlik darajasini oshirish kabi modernizatsiya elementlarini o'z ichiga olgan bo'lsa, ikkinchi tomondan an'anaviy agrar tuzumni, madaniy-diniy hayotni va ijtimoiy institutlarni majburan parchalagan.

Paxta yakkahokimligi siyosati mintaqani markazga xomashyo ta'minlovchi qaram hududga aylantirdi va bu uzoq muddatli iqtisodiy, ekologik va ijtimoiy muammolarning ildizidir. Jamoalashtirish jarayonida qo'llangan zo'ravonlik usullari nafaqat iqtisodiy samarasizlikka, balki chuqur ijtimoiy jarohatlarga ham sabab bo'ldi.

Ilmiy ahamiyati nuqtai nazaridan, ushbu tadqiqot mintaqaviy tarixni umumsovet kontekstida o'rganishning zarurligini tasdiqlaydi. Kelajakdagi tadqiqotlarda qiyosiy mintaqaviy tahlil — O'zbekistondagi jamoalashtirish tajribasini Qozog'iston, Tojikiston va Turkmaniston tajribalari bilan solishtirish — yanada to'liqroq tasvir yaratishga xizmat qilishi mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Conquest R. The Harvest of Sorrow: Soviet Collectivization and the Terror-Famine. — New York: Oxford University Press, 1986. — 412 p.
2. Davies R.W., Wheatcroft S.G. The Years of Hunger: Soviet Agriculture, 1931–1933. — Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2004. — 560 p.
3. Hayitov T. O'zbekistonda jamoalashtirish jarayoni va uning oqibatlari (1929–1941). — Toshkent: Fan nashriyoti, 2003. — 286 b.

4. Jo'raev N. O'zbekiston tarixi: yangi ko'rinish va yondashuv. — Toshkent: Sharq, 2000. — 320 b.
5. Kamp M. The New Woman in Uzbekistan: Islam, Modernity, and Unveiling under Communism. — Seattle: University of Washington Press, 2006. — 312 p.
6. Khalid A. Making Uzbekistan: Nation, Empire, and Revolution in the Early USSR. — Ithaca: Cornell University Press, 2015. — 356 p.
7. Kindler R. Stalin's Nomads: Power and Famine in Kazakhstan. — Pittsburgh: University of Pittsburgh Press, 2018. — 320 p.
8. Northrop D. Veiled Empire: Gender and Power in Stalinist Central Asia. — Ithaca: Cornell University Press, 2004. — 384 p.
9. Rahimov M. O'rta Osiyoda sovet agrar siyosati: tarix va haqiqat. — Toshkent: O'zbekiston, 2005. — 244 b.
10. Viola L. Peasant Rebels under Stalin: Collectivization and the Culture of Peasant Resistance. — New York: Oxford University Press, 1996. — 318 p.
11. O'zMA (O'zbekiston Milliy Arxivi), f. 837 (O'zSSR Markaziy Ijroiya Qo'mitasi), op. 32, d. 14–18.
12. RGASPI, f. 17 (VKP(b) MQ), op. 21 (O'rta Osiyo byurosi), d. 113–115.